

УДК: 332.1:316.74: 316.422 (477)

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Максим Максимчук

Інститут регіональних досліджень НАН України,
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна, irr@mail.lviv.ua

Розглянуто теоретичні проблеми дослідження соціогуманітарного розвитку регіонів країни з погляду інституційного забезпечення. Проаналізовано специфіку діяльності на регіональному рівні провідних інститутів соціогуманітарного розвитку – наукового комплексу, бюджетно-фінансових, соціальних, етнокультурних та політико-правових інститутів. Подано рекомендації щодо трансформації інституційної структури соціогуманітарного розвитку регіонів, запропоновано заходи для подолання кризових процесів і явищ у розвитку соціогуманітарної сфери.

Ключові слова: інституційне забезпечення, інститути, соціогуманітарна сфера, наука, освіта, трансформація.

Проблема теоретичного осмислення соціогуманітарного розвитку регіонів пов'язана із загальнотеоретичними питаннями взаємодії людини, природи і суспільства, функціонуванням соціальних та економічних відносин, трансформацією системи інститутів, що забезпечують такий розвиток.

Однак підходи до соціогуманітарного розвитку на рівні регіонів і механізми їхньої реалізації дотепер перебувають у стадії становлення. Виробити стратегію такого розвитку особливо важливо, тому що соціальний і економічний розвиток регіонів має посилювати вагома інноваційна компонента, яка значною мірою формується у соціогуманітарній сфері.

Попри значну кількість публікацій з проблем соціогуманітарного розвитку регіонів, дуже мало науковців вивчає проблеми інституційного забезпечення такого розвитку, управління процесами інституційних трансформацій у соціогуманітарній сфері і в системах, що забезпечують її функціонування. Тому тема нашої статті є актуальною.

Під інституційним забезпеченням соціогуманітарного розвитку регіонів держави розуміємо сукупність інститутів (суспільних організацій, способів управління господарською діяльністю, традицій, ідей, кодексів та стереотипів економічної поведінки населення [6, с. 96-98]), що зумовлюють ефективність розвитку, а також способи функціонування і взаємодії цих інститутів. Ядром і рушійною силою в такій інституційній

системі, на нашу думку, є регіональний науковий комплекс. Важливу роль в успішному розвитку досліджуваних процесів відіграють також інститути фінансового забезпечення регіонального розвитку, насамперед місцеві бюджети. Окрему групу становлять соціальні інститути (особливі способи існування суспільства, що формують свою систему суспільних відносин [1, с. 200]), які впливають і безпосередньо на функціонування соціогуманітарної сфери на регіональному рівні, і опосередковано, через національну економіку та господарські комплекси регіонів, формуючи в такий спосіб економічні передумови й чинники соціогуманітарного розвитку. Національної специфіки такому розвитку надають етнокультурні інститути (традиції, стереотипи поведінки, трудова етика тощо). Окрім цих, здебільшого неформальних інститутів, на соціогуманітарний розвиток регіонів впливають формалізовані політико-правові інститути (система органів державного управління національного, регіонального та локального рівнів, законодавчо-правове забезпечення, що унормовує діяльність у сфері соціогуманітарного розвитку, судова система та інші юридичні інститути).

Роль інститутів у соціогуманітарному розвитку важко переоцінити, адже саме вони передають знання і досвід наступним поколінням: "Вертикальні форми репродукування (передачі руху) традиційних знань та досвіду здійснюється суспільними інститутами навчання, різними структурами поширення інформації від покоління до покоління, – це сім'я, національна освіта, культура, звичаї, виховний ідеал і громадська думка, норми поведінки, цінності, орієнтації, ЗМІ, традиційна семіотика, рідний ландшафт тощо. За їх допомогою формується історична пам'ять, духовність, національна свідомість, гордість і менталітет народу, базовий (ресурсний) рівень культури, знань і досвіду" [2, с. 57].

Розглянемо докладніше названі вище структурні компоненти, які, безперечно, не вичерпують усього спектру інституційного забезпечення соціогуманітарного розвитку.

Головною структурною ланкою є наука. Сьогодні наука, як один з ключових інститутів, що забезпечує соціогуманітарний розвиток країни та її регіонів, перебуває під значним впливом глобалізаційних процесів. Основними складниками глобалізації науки в постсоціалістичних країнах, у тому числі в Україні, є процеси та явища, що стали наслідком більшої відкритості суспільства до зовнішнього оточення, а також внутрішні структурні зміни в соціальній та економічній сферах.

Одну з головних складових глобалізації науки традиційно пов'язують із фізичним переміщенням учених. У масовій свідомості це переміщення асоціюється в основному з т. зв. "відпливом умів", тобто з виїздом учених до інших країн. Друга складова глобалізації науки також пов'язана з падінням "залізної завіси", ідеться про явище, що має назву "аутсорсінг" – робота вітчизняних науково-дослідних установ на іноземних партнерів. Третя складова глобалізації науки найбільше відповідає формам глобалізації, характерним для розвинутих країн: публікації в іноземних наукових виданнях, у тому числі у співавторстві із

зарубіжними колегами. На жаль, в Україні вона наразі не надто поширена.

Мабуть, найбільш очевидною і "масовою" складовою глобалізації сучасної української науки є Інтернет, що одночасно стає її головним технічним засобом. Проблемніше з глобалізацією змістового аспекту сучасної української науки, що теж є важливою складовою її глобалізації. Зазначимо, що, попри постійно декларовану інтернаціональність науки, вона завжди мала національні особливості, що виявилися у специфіці її соціальної організації, у своєрідності знань, які віднаходили українські вчені.

Нині українська наука за своїм змістом дедалі більше зближується із західною, причому зближення найпомітніше у сферах, раніше найбільш віддалених, – у соціогуманітарних дисциплінах. Дуже важливий і цікавий аспект глобалізації сучасної української науки – зміна соціально-психологічного (а почасти і фізичного) вигляду українського вченого, його поступове наближення до міжнародних стандартів. У цьому контексті доцільно виокремити ще одну лінію глобалізації сучасної науки – її соціальну й психологічну глобалізацію.

Соціальна глобалізація досить тривіальна, її суть – у поступовому, хоча й повільному відмиранні радянських форм організації науки й дедалі активнішому поширенні західних форм. Набагато менш тривіальною є глобалізація психологічного контексту науки, специфіка якого значно впливала на її самобутність. Особливості цього контексту – взаємини між ученими, мотивація наукової праці, система цінностей, що зумовлювала "культ служіння суспільству", та ін. Ще один ракурс глобалізації сучасної науки – глобалізація системи її відносин зі суспільством. Якщо раніше ці відносини були романтичними (на полюсі науки – "культ служіння суспільству", на полюсі суспільства – "романтичний сцієнтизм"), то нині вони теж прагматизуються.

Інший аспект глобалізації сучасної науки можна означити як її "внутрішню" глобалізацію. Однією з головних особливостей радянської науки традиційно була її максимальна концентрація в столицях, де й донині зосереджено лівову частку її потенціалу. Сьогодні для нашої регіональної науки характерний розвиток безпосередніх, а не опосередкованих, як раніше, зв'язків зі світовою наукою. На цю зміну вплинула також політика закордонних наукових фондів (один з її пріоритетів – підтримання саме регіональної науки), приватні інвестиції тощо. Як наслідок, поступово вирівнюються "столична" і регіональна науки та депровінціалізується остання [7].

До інститутів фінансового забезпечення соціогуманітарного розвитку регіонів, крім місцевих бюджетів, належать позабюджетні, спеціальні, резервні, стабілізаційні, а також міжнародні фонди. Але головною передумовою побудови демократичної держави, забезпечення успішного розвитку в усіх сферах діяльності суспільства, у тому числі й соціогуманітарного розвитку в регіонах, є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування. Фінансовий аспект незалежності місцевих органів влади є визначальним, адже від

фінансових можливостей залежать, у кінцевому підсумку, реальні владні функції, і левову долю такої незалежності мають забезпечувати саме місцеві бюджети.

Механізм перерозподілу бюджетних коштів між різними ланками бюджетної системи, що діяв раніше, не відповідав принципам самостійності та фінансової незалежності місцевих органів влади. Централізація управління економікою пов'язана з розподілом через центр більшої частини матеріальних і фінансових ресурсів. Якщо це виправдовує себе впродовж короткого періоду для реалізації конкретних програм, то тривала така ситуація призвела до того, що в одних регіонах виховували утриманство, економічну безвідповідальність, а в інших, унаслідок постійного стягування ресурсів, з'являлася незацікавленість в остаточних результатах своєї діяльності. Тому сьогодні, у перехідний для України період, питання фінансової децентралізації й економічної самостійності регіонів стає особливо актуальним.

Система соціальних інститутів є, мабуть, найрозгалуженішою ланкою в забезпеченні соціогуманітарного розвитку регіонів. Щодо сучасних проблем їхньої трансформації, то соціальні інститути мають базуватися на оптимальному поєднанні лібералізму й державних соціальних гарантій. У суспільному розвитку можна виокремити два підходи до формування соціальних інститутів: ліберальний і соціал-демократичний.

Ліберальний варіант зорієнтований на зменшення втручання держави у вирішення індивідуальних проблем громадян, ставку зроблено на пріоритет особистості у виборі принципів свого життя. Реально прикладів справжньої незалежності (звільнення людей від тиску соціальних інститутів) поки що не так уже й багато. У суспільстві творчих та енергійних людей, які звикли до щоденної боротьби за існування, така ліберальна доктрина цілком виправдана й ефективна. Але в ситуації, коли ще не склалися відповідні передумови, коли значна кількість людей не здатна адекватно реагувати на труднощі, реалізація суто "ліберальної" політики часто призводить до соціальної кризи, розколу суспільства.

Загалом ліберальний шлях припускає відмову від пріоритету державних структур в організації сфери безкоштовного обслуговування; орієнтацію на створення господарсько-економічних умов, здатних гарантувати повною мірою самостійність особистості в соціально-культурній діяльності; збільшення ризику розбалансованості поточних і перспективних потреб населення і реально сформованої ринкової структури їх задоволення.

Ідеологія соціал-демократії орієнтована на реформістський шлях суспільних перетворень, для якого характерно: чітке визначення рівня (стандарту) державної підтримки різних груп населення; створення стійких позабюджетних джерел фінансування цієї сфери (через механізми страхування, податкові пільги, добровісні фонди та ін.); визнання соціально пріоритетною діяльність державних і регіональних

органів у найрозвиненіших галузях сфери безкоштовного обслуговування (масова освіта, охорона здоров'я, культура); закріплення цієї діяльності в законодавчих актах, а також в організаційній структурі органів управління, при цьому в державному секторі залишаються сильні галузеві (вертикального підпорядкування) структури з контрольно-розпорядницькими функціями; значна залежність реального рівня соціальних гарантій від ефективності розвитку інших сфер і секторів господарювання, вагома роль підприємств, трудових колективів і профспілок у вирішенні проблем соціальної сфери на місцях.

Ланкою, яка сполучає на регіональному рівні соціальні інститути з політико-правовими інститутами та інституціями державного управління, є регіональна соціальна політика. Її мета – збалансований регіональний розвиток, що гарантує рівні якість і умови життя для населення незалежно від регіону, у якому люди живуть і працюють.

Основні напрями соціальної регіональної політики такі:

- вирівнювання міжрегіональних відмінностей у доходах населення, зайнятості, соціальній інфраструктурі, транспортній мережі, комунікаціях, стані навколишнього середовища і т. п.;
- забезпечення на всій території країни державних стандартів і гарантій, диференційованих з урахуванням об'єктивних особливостей регіонів;
- надання регіональним органам влади й управління реальних можливостей із забезпечення мінімальних державних стандартів;
- вирівнювання можливостей для здійснення соціальних реформ у регіонах з різними стартовими умовами [3, с. 117].

Інституційна структура соціальної політики складається з таких компонентів:

- система соціального забезпечення, що базується на принципах безкоштовного надання соціальних благ і загальної їх доступності для всіх громадян. Гарантом соціального забезпечення є держава;
- системи соціального страхування, що базується на принципах обов'язковості сплати страхових внесків та еквівалентного взаємозв'язку страхових платежів з одержуваними соціальними благами. У соціальному страхуванні діє принцип соціальної солідарності і соціальної відповідальності держави за своїх громадян;
- системи соціального захисту, соціального обслуговування – турбота держави про соціально вразливих членів суспільства і соціальна добротність. Ця система є адресною, орієнтованою на малозабезпечені, соціально вразливі групи населення. Соціальну допомогу їм надають безкоштовно.

Функціонально регіональні органи влади вирішують у сфері соціальної політики чимало питань самостійно. Враховуючи місцеві умови й можливості, вони розробляють і реалізують регіональні соціальні програми, шукають можливості підвищити мінімальні гарантії, установлені на національному рівні; забезпечують функціонування установ соціальної інфраструктури, що підпорядковані місцевим

органам влади. Регіональні органи розробляють нормативні акти, які регламентують організацію й надання адресної соціальної допомоги населенню регіонів. Визначають і реалізують порядок забезпечення малозахищених верств населення товарами, продуктами й послугами, створюють у межах чинного законодавства необхідні умови для діяльності благодійних організацій і суспільних фондів.

Сьогодні в Україні особливої уваги потребує трансформація соціальних інститутів у депресивних регіонах, гірських районах – тобто територіях, які найбільше потерпіли, унаслідок особливостей своєї спеціалізації і структури господарства, від кризових процесів (як наслідок – зростання безробіття, спад виробництва і зниження реальних доходів населення).

Практика суспільних трансформацій у постсоціалістичних країнах засвідчила, що економічні трансформації і структурна перебудова пов'язані з посиленням міжрегіональних відмінностей у рівні життя й зайнятості населення, розшаруванням регіонів за основними соціально-економічними параметрами. Збільшення міжрегіональних контрастів і концентрація невирішених соціально-економічних проблем в окремих регіонах призвели до загострення соціальної напруженості. Щоб подолати такі негативні тенденції, потрібно здійснювати соціальні реформи, максимально враховуючи об'єктивні особливості регіонів.

Етнокультурні інститути створюють, головню, під впливом традицій життєдіяльності націй та етносів, що формують державу та регіональні територіальні системи розселення. Ці структури, до певної міри, визначають форми й наповнюють духовним змістом процеси соціогуманітарного розвитку регіонів. На зламі тисячоліть українське суспільство переживає глибоку системну кризу, яку треба розглядати в конструктивному руслі, як період, що передує становленню нової національно-культурної реальності.

Уже сьогодні з'являється чимало нових концепцій і підходів, зокрема в соціогуманітарних дослідженнях, у яких ґрунтовно проаналізовано особливості формування етнокультурних інститутів. Ці інститути визначають способи взаємодії людини з реальністю (зовнішньою і внутрішньою), тобто, фактично, створюють правила гри в найважливіших сферах людської діяльності, а саме – в економіці та політиці, науці і філософії, мистецтві й релігії. Це головні сфери культурної діяльності людини, у яких найбільш сформовано її онтологічні складові, а саме:

- її власне життя, її фізичне тіло – людська вітальність (сукупність соматичних процесів);
- її мислення, розум – людська ментальність (сукупність інтелектуальних процесів);
- її переживання, душа – людська емоційність (сукупність психічних процесів і станів);
- її творчість і дух – людська духовність (сукупність "креативних" процесів і станів).

Важливо наголосити на нерозривній єдності всіх типів культурної діяльності людини, їхній взаємозумовленості. Розчленовують їх уявно на феномени тільки під час наукового вивчення. Кожен з них, досліджуваний окремо, немовби вказує на решту. З цієї позиції, на нашу думку, треба відштовхуватися й розкриваючи зміст кожної сфери діяльності людини в регіоні, досліджуючи взаємовпливи між економічно-політичною, науково-технічною та релігійно-духовною сферами. Щодо соціокультурної сфери регіону, то її потрібно розглядати як феномен духовної культури, вияв творчої діяльності людини.

Важливу роль у трансформації культурно-етнічних інститутів держави відіграє її національна еліта. Еліта України, орієнтуючись у своїй діяльності на різні системи цінностей і ресурсні бази, наразі не може забезпечити всередині країни тривалий стратегічний консенсус, визначити мету розвитку держави та зміст її буття у світі, що динамічно змінюється. Іноді виникає запитання: чи відбувається загалом у країні соціально-культурна трансформація, чи має місце нескінченний "процес реформ" заради самих реформ, під прикриттям гучних "декларацій про наміри", що продовжують життя радянських реалій, так чи інакше наявних у структурі соціальних інститутів?

З цього погляду одним з найважливіших напрямів трансформації культурних інститутів є гуманізація й гуманітаризація освіти, підготовка нової генерації фахівців, здатних виробити сучасні парадигми гуманітарного знання, нові нетривіальні підходи до вирішення соціальних проблем. Без цього неможливе розв'язання складних моральних, політичних, економічних проблем, з якими зіткнулася останнім часом наша країна.

Головні політико-правові інститути соціогуманітарного розвитку регіонів – це, безперечно, органи державного управління (насамперед – регіонального рівня) та сукупність законів і правових норм, що регулюють питання регіонального розвитку, а також функціонування соціогуманітарної сфери на національному рівні (закони про наукову та науково-технічну діяльність, авторське право, укладання контрактів тощо).

Місцеві органи влади будь-якого рівня – регіону, міста чи району – виконують дві основні функції: надання послуг жителям і підприємствам (утримання доріг, водо-, тепло-, енергопостачання, збирання сміття, утримання парків, місць відпочинку та ін.) і управління соціально-економічним розвитком підвідомчої території. Управляти розвитком можна за допомогою різноманітного спектра стратегій, програм, конкретних дій і разових управлінських рішень, завдяки яким місцева адміністрація прагне стимулювати розвиток економіки регіону, створювати нові робочі місця, збільшувати податкову базу, розширювати можливості для певних видів економічної активності, у яких зацікавлена місцева громада.

Функція управління регіональним розвитком стає особливо важливою в перехідний період, коли до традиційних питань економічного розвитку на місцевому рівні долучаються питання

формування й розвитку ринкової інфраструктури, подолання кризових явищ у соціогуманітарній сфері, що супроводжують перехід економіки з одного стану в інший. Як засвідчує практика, вихід із кризи може бути хворобливим, якщо економічні та соціальні процеси відпущено на самоплив, і водночас він може бути рівномірнішим, якщо регіональна адміністрація активно впливатиме на процеси розвитку, використовуючи наявні місцеві переваги і створюючи нові.

Подолання кризи в будь-якій сфері життя регіону, у т. ч. й соціогуманітарній, безпосередньо пов'язане з рівнем економічної активності. Соціальний і гуманітарний розвиток, хоч і є порівняно самостійним, значною мірою залежить від ресурсних можливостей, що, зі свого боку, пов'язані зі ступенем економічного розвитку. Тому, розвиваючи тільки економічну активність, можна здійснити певні прориви в житті місцевої громади й підвищити рівень добробуту населення, що, в кінцевому підсумку, завжди визначає успіх тієї чи іншої соціально-економічної політики.

Залежно від стану соціально-економічного розвитку регіонів (різниці між середнім рівнем розвитку та розвитком кожного окремого регіону), історико-політичних традицій, що склалися в державі, уваги до проблем регіонального розвитку з боку наддержавних утворень, до складу яких входить країна, формуються спеціальні організаційні структури, у сфері діяльності яких – управління розвитком регіонів, територіальний благоустрій і проблеми, пов'язані з регулюванням розподілу матеріально-фінансових ресурсів між регіонами. У багатьох країнах сформовано відповідні структури в центральному уряді, які безпосередньо опікуються проблемами регіонального розвитку [5].

Сьогодні в державі відбуваються процеси формування законодавчо-правового поля розвитку регіонів, визначення стратегічних перспектив і цілей їхнього соціально-економічного розвитку. Зокрема, затверджено Концепцію Державної стратегії регіонального розвитку України на 2003-2011 рр., як складову Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 рр., що конкретизує завдання регіональної політики та шляхи їхнього вирішення, визначає пріоритети та першочергові заходи; розробляють стратегії соціально-економічного розвитку областей, міст з особливим статусом та автономії держави [4, с. 3].

З огляду на проведення адміністративної реформи в Україні, пропозиції про ухвалення нових законодавчих актів у цій сфері, потрібно сформувати пакет проектів законів, у яких було б законодавчо зафіксовано принципи соціогуманітарного та інноваційного розвитку регіонів, нове соціально-економічне районування України (як основу формування та реалізації регіональної політики та стратегій розвитку регіонів держави), основні принципи адміністративно-територіального устрою держави, а також основні поняття, принципи та механізми реалізації регіонального розвитку, у т. ч. в соціогуманітарній сфері.

Підсумовуючи, зазначимо, що під час формування стратегій і програм регіонального розвитку необхідно враховувати історично

сформовану систему інститутів і перспективи їхньої трансформації з огляду на виклики сучасного соціогуманітарного та інноваційного розвитку територій. Регіональна соціогуманітарна система є однією з формотворчих частин господарського комплексу, що визначає особливості життєдіяльності й добробуту населення в місцях його проживання.

Пасивна позиція органів влади всіх рівнів щодо успішного соціогуманітарного розвитку регіонів призводить до відставання в розвитку науково-технічної сфери. Адже відомо, що науково-технічне ядро економіки регіону закладає основу й фінансові джерела для розвитку інших його сфер.

Подальші дослідження проблематики інституційного забезпечення регіонального розвитку, у тому числі й у соціогуманітарній сфері, здійснюватимуть на основі вивчення виробничо-господарської діяльності людини, того, як вона трансформує природні ресурси у фізичний і людський капітал на основі загальних закономірностей функціонування еволюції природи й суспільства. Продуктивним, на нашу думку, у науково-теоретичному й прикладному аспектах буде аналіз на основі теорій соціоприродного розвитку ренти за використання біосфери регіонів і вироблення комплексних індикаторів регіонального розвитку, що враховують економічну, соціальну, гуманітарну й екологічну складові якості життя населення.

Отже, у регіональних дослідженнях розглядатимуть ідеологію розвитку інститутів людської діяльності і її вплив на особливості шляхів соціогуманітарного розвитку регіонів України.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Вовканич С. И. Соціогуманістичний контекст наукомісткої економіки інноваційного суспільства // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 53-58.
3. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. – М.: Изд-во ГУ ВШЕ, 2003. – 495 с.
4. Долішній М. І. Організаційне та наукове забезпечення реалізації регіональної політики в Україні // Вісник економічної науки в Україні. – 2004. – № 2 (6). – С. 3-7.
5. Максимчук М. В. Організаційний механізм управління регіональним розвитком в Болгарії // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Збірник наукових праць). – Вип. 2 (XL): Механізм реалізації регіональної політики. – Част. 2 / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Відп. ред. д.е.н., проф., акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2003. – С. 92-97.
6. Популярная экономическая энциклопедия. – М.: НИ БРЭ, 2001. – 368 с.
7. Юревич А. В., Цапенко И. П. Глобализация современной российской науки // Интернет: <http://www.civitas-russia.ru/?rid=34&pid=1>.

**INSTITUTIONAL MAINTENANCE OF SOCIOHUMANITARIAN
DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE**

Maksym Maksymchuk

The Institute of the Regional Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kozel'nyts'ka Str., 4, L'viv, 79026, Ukraine, irr@mail.lviv.ua

The theoretical problems of research of sociohumanitarian development for regions of the country from the point of view of its institutional maintenance are considered. The specificity of the activity at a regional level of conducting institutes of the sociohumanitarian development – scientific complex, budget-financial, social, ethnic-cultural and political-law institutes is analysed. The recommendations for transformation of the institutional structure for sociohumanitarian development of regions are given, the measures on overcoming of crises processes and phenomena in development of sociohumanitarian sphere are offered.

Key words: institutional maintenance, institutes, sociohumanitarian sphere, science, education, transformation